

TOPIC: FUNERAL

INFORMANT: JOKINI GUKILAU
(M. 62 YEARS)

PLACE OF ORIGIN: WAILEVU RAVITAKI
KADAVU

PLACE OF INTERVIEW: WAILEVU

DATE: OCTOBER 1984

INVESTIGATOR: *m* WILLIE DARI

Vinaka. O keitou na i vakarau ni neitou qarava na soqo ni mate. Na gauna e sa rogo kina ni sa dua vei keitou e mate ~~na~~ e na neitou loma ni vale, e sa na vakatau ki na kena mate o ya. E na tagi na kena davui vakavanua, se me keimami sa dui muri ga, e na neimami dui gaunisala vakadra. Kevaka e laurai, e ganita, me tagi na davui ni vanua me keimami soso, e keimami na veivosaki taka kina na kena tagi. Ia, kevaka e ganita, me keimami sa dui muria ga na neimami dui gaunisala vaka dra, ia e sa na vaka kina. Ia, e keimami dau vakayagataka ruarua na gaunisala oqo, e na gauna e dau yaco kina na lewa, e na loma ni neitou i tikotiko. Ia kevaka e keimami sa dui goleva ga na neimami gaunisala ni dra, o au, kevaka au turaga ni mataqali, au sa na vakasoso taki ira na neimami lewe ni mataqali. Vakasoso taki ira na lewe ni mataqali

o ya, keitou sa na lako mai, e sa na qai tukuni vei iratou, e sa mate na wekadatou o ya, nacava o dou nanuma. Na cava me noda tou i matau kina. Na matai ni ka, keitou na tovolea me keitou na raica, na mate o ya. Ko na mate o ya, mai na tikina e donumaki keitou. Me keitou tovolea, me keitou vakaraitaka, ki vei iratou na vo ni wekana e ratou bula tiko, ni keitou e dua na tiki ni dra mai kea. Ni keitou sa raica rawa na tikina o ya, e sa qai keitou tovolea me keitou raica se cava me keitou na kauta. O ira na marama, e ra sa na tovolei me ra dui rawata ga na nodra dui tavi, me vaka ga na i tavi ga na marama, me vaka na ibe, kei na vei tavi vaka o ya. Ia, o keitou talega na Turaga, keitou sa na cakava ga na veika e rauti keitou, me neitou i matau, me rawa ni na keitou lai vakaraitaka ki vei ira na weka ni mate, na ka me keitou vukei iratou kina, e na gauna e ratou qarava tiko kina na mate o ya. O ya me vaka na kakana, na kena i ceñ, na veikavaka o ya, na ka me keitou na kauta kina. Ia, ni keitousa na yaco yani, e sa na vakatalega kina, o iratou na neitou lewe ni koro talega, e na veimataqali talega e so. Ia, keitou sa na lako, e sa na lai vakaraitaki, me yacova sara ni keimami sa lai sotasota vata i kea, e sa na qaravi na mate. Ia ni sa lai qaravi na mate, keitou sa na lai yaco i kea, e sa na lai tekivu me lai vakavulewa taki. E na neimami vakarau ni bula vakavanua, e na gauna keimami sa sota kina, e sa na tu vaka dua na turaga ni yavusa, me lewa na kena qaravi, na cakacaka taucoko o ya. Ia, e na vakatau mai vei iratou na mataqali e tiko vei iratou na leqa. Kevaka e ratou solia mai. Ia, o ya e sa

na vakavulewa sara ga kina na i tutu vakavanua. Ia, kevaka e ratou nanuma, me sa rauti iratou toka ga me ratou lewa toka, ia na lewe ga ni koro, veitalia ga na i liuliu ni koro, e sa na lewai ga mai vakadua ga mai na lewa, e ratou vakavulewa tiko mai. Ia, keimami sa na lai tiko, e sa na qaravi tiko na kena vei ogaoga, me vaka, e kena i vakarau vei keimami, e dau tu vei keimami na veivakarokorokotaki, kei na veikauwaitaki. E veidole doleitaki na ka. Ke sa lako yani e dua na i lakolako, e na caka mai na kena vakavinavinaka. Na yaqona, na tavako, kei na veika tale, o ya e baleta ga na kena rokovi na vanua, vata kei na tamata, ko e veidolelei taki kina na cakacaka oqo. Ia, ni sa laki tekivu me sa lai qaravi tiko e dua na somate vaka o ya, me yacova sara na gauna e sa qai vakatau vei iratou, na i taukei ni mate, na kena laki keli na nona vale o koya e mate o ya, se na nona i bulubulu. E so, e ra dau solia ki na dua tale na mataqali. Eso, e dau solia ki vua na nona tiki ni dra, na nona vasu beka. Ka so, e sa dau tukuni ga mai, melai keli nai bulubulu, e sa dau keli ga e na nodra lewa. Ia, e duidui na kena i vakarau e na kena keli na i bulubulu. E so, e dau soli ki vua e dua na mataqali se e na dua na tiki ni dra. Ia ni sa oti na ka kece, o ratou o ya, e ratou na solevu taki. Ia, e vakatau ga ki vua na i taukei ni mate, e na kena dau qaravi va o ya. Ia, na ka taudua e bibi, e na nodratu vakaraitaka o ratou na waka ni mate, na nodratou kauwaitaka na kena qaravi na nodratou ogaoga.. Na ka e baleti iratou vakatabakidua. O koya gona o ya, e dau tu kira e so na ka, me vaka ga na i vakarau vakaViti, e dau veidoleitaki na cakacaka. E na kena i vakarau ni veirokorokotaki.

Ia, me yacova sara na gauna o ya, na gauna e sa lai bulu kina. Na gauna e sa vakarau kina me sa lai bulu, na gauna e sa tokitaki mai vale, me sa kau me sa kau yani ki na vanua e lai bulu kina. E kea, e sa qai lai vakatau. E so e dau kau i vale ni lotu, me lai caka mai kina na i matai ni Lotu. Ia, e so e sa dau kau vakadua sara ki na vanua ni veibulu. E qai dau lai caka ga kina vakadua na lotu. Ia, o au, na noqu donumaka tiko, e na gauna au sa tubu cake mai kina, au raica tiko vei keitou, baleta ni vanua rawarawa toka beka, e dau tekivutaki ga i vale ni lotu na lotu, ni veibulu. Ia, na gauna e sa caka kina na lotu ni veibulu, e sa qai kau yani, o ira na marama, e sa qai nodra i tavi, me ra dau kauta yani, na ka e baleta, na kena dau lai caka i vale ni lotu na lotu. E dau so na ibe, e dau kau yani, me dau lai tevu e na dela ni tepeli, se na dela ni fuloa, se e vei na loma ni vale ni lotu, me lai dabe kina na kato. Ia, na gauna e sa oti kina na lotu, me sa kau ki na bulubulu, e sa na tuberi na kato me kau ki na i bulubulu. Ia, na ibe o ya, e sa nona o koya e vakayaco veibulu. E sa dau nona o ya, e sa dau mai kauta na nona Tuirara, se o cei me kauta, me kauta e na vale ni Talatala, se i Vakatawa. O ya e nona o koya e dau veibulu. Ia, o ira na marama, e ra sa na kauta, na ka e na lai caka e na i bulubulu. E vaka tokai vei keimami, na ibe e kauta o koya ka mate. Ia, e sa na kauta ki na i bulubulu, e sa na lai biu kina, me yacova sara ni sa lai bulu, ka me lai yacova sara ni sa oti na ka taucoko, e na veibulu, e sa bulu oti. E vakatau e na draki ni neimami tiko i kea, kevaka e laura^u, ni veisotari vata kei na gauna, e sa na

tovolea me sa na tara na nona vale e na siga saraga o ya. Me sa na tuvalaki na nona bulubulu. Ia, kevaka e laurai ni sega ni veiganiti vata kei na draki, e qai dau caka vakadua, ni sa oti e bogi va. Ia, na gauna e sa oti kina na veibulu, ni keimami sa lesu mai, o ira na marama, e ra sa na mai sasamaki i loma ni vale. E dau kena i vakarau vei ira na neimami qase, e dau kau mai na drau ni sinu. Na sinu, e so na mataqali kau e ra dau tu ga e na noda baravi, ia na sinu dranu. E dau kau mai me mai tavifaki kina na loma ni vale. Ia, na gauna e sa taviraki kina na loma ni vale o ya, ni sa oti o ya. Ia, na katuba, ko e dau curumaki kina i taububa na kato ni mate, e dau sogo. Ia, vei ira na neimami qase, e liu, o ira e ra sega ni dau vakayagataka. E qai dau dola vakadua na katuba o ya, ni sa oti e bogi va. Ia, ni donumaka tu mai na veisau ni gauna, e sa da donumaka tu mai, vata kei na tovo ni vale, e sa mai tu oqo vei keda, e sa yali na noda vale vakaitaukei dina, e sa dau vaka e dau leqataki, ni kena dau sogo tiko. Baleta na nodra mocemoce na noda marama, e dau ka dredre na nodra veitosoyaki. E sa dau vakavuna kina na i tovo ni vale vakavalagi, e sa tu oqo vei keda, me sa dau dola ga na katuba, ni da sa lesu mai e na veibu/ Ia, o ira na qase, ni oti mai na bogi va, e vakaraitaka tu kina, na kena dokai, kei na kena vakarokorokotaki, e dua na wekada e sa hiuti keda. Ia, ni sa oti ga o ya, e sa qai vo, me ra mocemoce tiko na marama. Me lai yacova sara ni sa lai bogi va. Ia, na gauna e ra sa lai mocemoce tiko kina na marama o ya, ni sa lai yacova na bogi va, e sa qai lai caka na kena magiti. Ia, e na gauna ni kua, e sa

duidui na i tovo ni vakasama, e duidui na i tovo ni gauna, vata kei na draki ni bula e da sa donumaka tu. E so e sa dau vaka yagataka, ni sa oti ga vakadua na veibulu, e so e sa dau caka sara vakadua na burua. Ia, o ira na qase, e qai dau caka na burua ni sa dau oti na bogi va. Baleta, me caka vata kei na i vakabogiva, na magiti ko e vakatokai tiko na magiti ni vakabogi va, e na nodra dokai na marama e ra davo tiko, me ra vakaloloku takā, na mate ni wekada o ya, vei koya e vakatatabu tiko. Ia, o koya gona o ya, na ka e se yaco tiko vei keitou, e na gauna ni kua, na ka e baleta, na qaravi ni dua e mate, e na loma ni neitou koro.

-- Vinaka vakalevu Ratu, me vaka o ni tukuna toka vei au, e rua na salevu ni kena vakayacori e dua na soqo ni mate. E dua me baleta na tagi ni davui, e dua talega na kena muri na sala ni dra. Na nomuni tukuna toka vei au na tagi ni davui. E rawa beka ni o ni vakamatatataka vei au, na gauna cava me vakayagataki kina na tagi ni davui. Ni ma te ga e dua na tawa vanua, se lewe ni koro se, se mate toka e dua na turaga ni Yavusa? E rawa beka ni o vakamacalataka vei au na tikina o ya?

Na kena tagi na davui, ni sa yaco e dua na mate, e sega ni wasei kina se dua na turaga, se e dua na tawa vanua. E vakatau saraga ki na i tovo ni rai ga, na cava e dodonu kina me ka. Baleta, na ka au sa vakamacalataka tu i liu, na i matai ni davui, vata kei na cava e dodonu me vakayacori me baleta o keitou mada, e na koro oqo o Wailevu, e dua na i sema ni neitou vanua e tiko sara oqo o Mokoisa, e keitou veiwekani. Ia, ke dua vei keitou e mate, e

na kau na kena i tukutuku i Mokoisa. Kevaka e dua e mate mai kea, veitalia e qase se gone, e na kau mai vei keitou i Wailevu na kena i tukutuku. Ia, na i tukutuku gona o ya, kevaka e sa lako mai e dua na kena i tukutuku, keitou na qai raica. Na cava me keitou vakayacora, me keitou sa dui gole ga e na neitou dui tiki ni dra, ki na neitou mata ni katuba ki na vale o ya, se me keitou raica, me sa dua na neitou lakolako vakakoro ga, vaka yavusa. Ia, e na tagi na kena davui o ya. E na qai vakatau e na kena veivosaki, e na loma ni veivosaki vakavanua. Kevaka e ratou sa tukuna o ratou na neitou Turaga, sa vinaka, me sa dua ga na nodatou i lakolako. O ya e sa na dua ga na neitou i lako lako. Na dua na neitou lakolako o ya, e sa okati vakadua kina na dra taucoko e naloma ni vanua, se mai vua e mate o ya. E oka kina, na i lakolako vakavanua, se na i lakolako vakadra. Ia, e sa sega ni tatawasewase kina, se yavutaki kina na vakasama o ya, e na i tovo ni bula ni tu vakavanua, na kedrau dui dui. E so vei keda, na noda dau solisoli e na veisiga yadua, e da dui dui kina. E so e rawata vakalevu, ka so e rawata vakalailai. Ia, e muri na gaunisala o ya, me gaunisala ni veivukei, ni veiloma lomani.

-- Ratu, daru toki tale ki na i karua ni gaunisala daru veivaka macalax toka kina e liu. Ke muri na gaunisala vakadra. Au via taroga vei kemuni, na kena vakasavui na i tukutuku ni mate. E vakacava beka na kena i cakacaka vakanomudou. E gole saraga e dua na mate, ki na veimataqali yadudua, se e tukuni ga vaka raraba vei kemuni. Se e tukuni ga vakararaba vei ira na lewe ni

vanua. E vakacava na kena i cakacaka vei kemudou, erawa ni o vakamacalataka vei au na tikina o ya?

Ke sa mate e dua e na loma ni koro oqo o Wailevu, e sa na rogo mai na domo ni tagi e na loma ni dua na vale. E na sega tale ni dua na i tukutuku e na lako mai. Mai vei iratou na weka ni mate. Na i tukutuku ga, na rorogo koe sa rogo cake mai o ya. Ia, na rorogo ga o ya, o sa na kila sara ga kina, na tamata yadudua na nona gaunisala. E sa na kila saraga na tamata yadudua, na nona gaunisala ki vua na weka ni mate, ko e sa mate o ya. E sega ni dua na kena i tukutuku e qai lako mai.

-- Ia, e kevaka e dua e mate mai na nomudou yasana mai Mokoisa?

Io, kevaka e dua e mate mai Mokoisa, e na dua mai na i tukutuku.

-- Oi, e dua ga?

E na dua mai na i tukutuku. Na i tukutuku o ya, e yacana na tukutuku Vakavanua. E na kau mai na i tukutuku mai Mokoisa, e na mai curutaki, ka mai tukuni vua, na i liuliu vakavanua mai Wailevu. O ira na i liuliu mai Wailevu, e ra sa na qai vakatagica nadavui. Ia, me vaka au sa vakamacala taka oti mai liu, o keitou veiwekani. E tu na neitou dui gaunisala yadudua. Ia, ni sa tagi na davui o ya, e sa na qai keitou veivosakitaka, na sala cava me keitou dui muria. Me dua ga na nodatou i lakolako, se me da tou sa dui muria ga na nodatou dui sala ni dra. Ia, kevaka e na dua ga na nodatou i lakolako, e na tautauvata ga vata kei na lakolako yadudua. E dua ga na leqa e tiko i kea, baleta ni o ya na nodra i lakolako na qase, na dra. Baleta ni kua, e da sa tekivu, me da sa vakavulica mai o keda na rewarawa. Ia, na

rawarawa oqo, e sa vakavuna tu kinam me tasoga vei keda, na gauni sala ni veikilai dina. E da sa veikacivi tu ga na tavale, na bro, ia, e sa yali na ka dina.

-- Ratu, au kerea mo ni talanoataka vei au, na kena lewa na kena cicivaki e dua na soqo ni mate. Me vaka o tukuna toka, e rawa ni ratou lewa na i taukei ni mate, se o ratou na mataqali e nodratou toka na mate. E se e rawa ni ratou lewa na turaga ni yavusa. E rawa beka ni o vakamatatataka vei au, e na caka saraga e dua na bosa, qai lewai kina o cei me cicivaka, se e na tiko beka ga e dua na lawa me o cei e na lewa na kena cicivaki?

O keitou na mataqali liu, e nakoro oqo o Wailevu. Ni sa keitou yaco e na vanua ni mate, kevaka keitou qai lakø ni sa keitou lai yaco e na vanua ni mate, e sa ratou tiko mai kina, o ratou na i taukei ni mate, au na via cavuta na vosa o ya. O ya o ratou na weka ni mate, o ratou na kena mataqali. Vata kei iratou kadina na i taukei ni mate. Ia, ni keitou sa yaco yani o keitou, o keitou na wili tiko e na loma ni yavusa oqo, e sa naqai vakatau vei ratou, kevaka e ratou sa solia mai vei keitou me keitou lewa. Io, e na vakatau mai vei iratou, kevaka e ratou solia mai vei keitou me keitou lewa, ia keitou sa na lewa na veiqaravi.

-- E vakatau vei iratou?

Io, e vakatau vei iratou. Ia, e sega ga ni keitou na lai lewa, nai yau. E keitou na lewa ga na kena cakacakataki.

-- Me vaka na?

Me vaka na veibulu, na kena keli na i bulubulu. Vata kei na kena caka tiko na veiqaraqaravi, na kena lako tiko na i Reguregu. O

ya e sa neitou tiko o ya. Ia, na i yau ga, e nodratou, e sega ni rawa ni keitou na lai lewa.

-- E vakacava beka, me vaka o tukuna toka, ni ratou rawa ni solia mai vei kemudou ka ni weka ni mate. E rawa beka ni o vakamatata taka vei ira na gone e ra na vakarorogo tiko mai Ratu, e na soli beka vakacava vei kemudou, me tu beka na kena i valavala, me dua na tabua e ratou na tubera, me lai soli kina vei kemou me dou cicivaka na soqo ni mate, se e ratou na solai vakacava vei kemudou?

Ia, o keitou, na i vakarau ni neitou bula, me vaka ga ni keitou dua tiko ga na mata tamata ga, e sega ni keitou veicurumaki, e vakasavui ga mai vei keitou na i tukutuku. Ni keitou sa nayaco ga yani, e ratou sa na vakacobocobo ga mai, ka ratou tukutuku vei keitou. E sega ni tukutuku taki e na dua na yaqona, se e na dua na kamunaga, se cava. E tukuni ga e na kena i tukutukuni, o dou sa kerei toka, na nodatou turaga, mo dou sa taura toka na nodatou veiqaravi.

-- Ratu, me baleta, na nomuni tukuna toka vei au, na kena kau na yago ni mate, me lai bulu. E tiko beka ga e dua na mataqali e na loma ni koro oqo, me nodratou i tavi na kau yago ni mate, se me dua na ~~vakavavuni~~ soso vakavanua, me digitaki kina o ratou na kauta na yago ni mate, me lai bulu?

A e na vakatau ga vei koya e lewa. E na lo ma ni neitou yavusa, e sega ni dua e tiko kina me nona i tavi. E sega. E vakatau ga, e so gona na gauna, e ra dau kaya ni vaka tu e liu, e na vakatau gona vei iratou na weka ni mate. Kevaka e ratou tiko nanodratou

vasu, e ratou na mai kauta. Ia, e ka ga ni veirokotokotaki, Ia kevaka e sega, na lewe ga ni koro ga.

-- Na mataqali e ratou na lai kauta toka na yago ni mate me lai bulu, e ratou mataqali vata sara ga kei iratou na keli bulubulu, se e duatani talega o ratou, ka dua tani na i lesilesi?

Io, me vaka gona au tukuna, o keitou e keitou tautauvata tu ga. E sega ni dua e nona i tavi na keli bulubulu. E sega ni dua e nona i tavi na kauta. O keimami ga, e keimami veitaurilaga saraga e na ka o ya. Na kena kau, vata kei na kena lai keli na i bulubulu. Ni sa keli na i bulubulu, o ratou na keli bulubulu, ni keli oti ga na i bulubulu, e ratou lesu mai. E sega ni ratou wawa, me yacova na gauna ni veibulu.

-- Ratu, o ni sa yabaki onosagavulukarua, o ni sa kena turaga toka. Me vaka na gone e ra na muri mai, me vaka talega o ira na qai sucu, e na gauna mai muri. Me vaka oqo, e keimami sa donumaka tu na kato, se na kisi ni mate. Na kena maroro ni na yago ni mate. E vakacava o ira na noda qase e na gauna i liu, na kena maroro ni na yago, ni sebera ni lai bulu. E ra kauta vakacava me bera ni lai bulu?

Ia, o au me vaka au sa raica oti, e sole ga e na ibe. E solegi ga e na ibe, ka qai dau colati ga. E so, e sa sega ni rawa ni laveti, e sa vakaivua taki. E dau vakaivuataki kevaka e kau sara vakayawa.

-- E vakacava o irana noda matua e na gauna eliu, me vaka mai Vanua Levu, me vaka au sa tukuna oti toka vei kemumi. Ni sa dau solegi toka e dua na turaga, e dau dabe toka ka ravi toka, e na so na

vanua mai Vanua Levu. E vakacava beka na kena i cakacaka vei ira na noda qase, e na gauna e liu e na vanua oqo?

Io, o au, e na gauna au tekivu raica kina, e sa davo tu ga. E so e da qai lako mai, e sa solevi oti saraga. E so e da lako mai, e se sega. E so e da sa dau yaco sara mai, e se qai dau tekivu me solegi. E sega ga ni vakaduri tale, se me vakaravici, se me vakadaberi, e sa na davo tu ga.

-- Ia, e dua na ka e baleti keda na i taukei, e baleta tiko na bika bika. Vei kemudou na turaga ni vanua e ke, o dou taurivaka na cakacaka vakavanua oqo, na Bikabika. E rawa ni o vakamacalataka na kena bewai, o ira na marama e ra bikabika?

Io vinaka, na gauna e sa da lesu mai kina e na veibulu, me vaka au sa tukuna oti toka e liu, ni sa lesu mai e na veibulu. O ratou na i taukei ni mate, ko e nodratou saraga. Baleta, au vaka toka tiko kina na nodratou, ni o iratou oqo, e nodratou na bi ni cakacakataki ni mate. E sa qai vakatau vei iratou na mocemoce vei ira na marama, ko na Bikabika o ya. Ia, kevaka e ratou sa nanuma, me sa mai caka na mocemoce, me sa mai davo na marama, ia ni sa oti mai na veibulu o ya, e sa na qai mai tukuni, ni sa ra lesu mai e na veibulu, e na sega tale ni dua e na lako tani. E ra na lesu vakadua tale e na vale ni mate. E na lesu vakadua kece ki na vale ni mate, ni sa lesu tale mai o ya, i kea gona, e sa na qai mai vakaraitaka kina, keitou sa nanuma tiko na wekamu dou, mo dou sa mai mocemoce na marama. Me datou mai vakaloloku taka toka na wekadatou. Vata kei na wai, keitou na via kerea

me tabu. E vakatokai vei keimai na Magi.

-- Ratu, au kerea mo ni talanoataka mada, na kena lai lewai me lai bulu na yago ni mate. O cei sara mada e lewa. Da tukuna mada, na kena tiko na yago ni mate, me lai yacova sara na gauna e bulu kina. E na waraki sara ga o ira na wekana taucoko, me ra lako mai me qai lai bulu na yagoni mate, se e tiko ga o koya e lewa me lai bulu na yago ni mate. E rawa ni o vakamaalataka vei au na tikina o ya?

Me vaka au sa tukuna oti, ni o keitou e dua tiko ga na mata tamata. Ka keitou dau veirogorogoci taka ga, ia, e vakavo wale ga, me wawa, kevaka e keitou kila tiko, ni dua na vanua e keitou vakauta kina na neitou i tukutuku, ka sebera ni yaco mai. Ia, e qai vakavo, ni sa berana na gauna ni sa yabaki mai. O keimami mada, na i vakarau ni neimami veibulu, mekaku ni sivia na va. Me kakua ni sivia na va na kaloko. E na maliwa ga ni va na kaloko ka lako sobu mai, o ya, e dodonu me bulu kina. Ia, e qai vakavo kevaka e sa tiko e ~~ika ni~~ loma ni koro, ka sebera ni yaco yani e na vanua ni mate. Ia i kea, keitou sa na waraka vakalailai, me sivia na gauna o ya. Ia, e sega ni dau rawa ga, me keitou dau veibulu ni sa yakavi.

-- E dua beka na kena i balebale o ya?

Au se sega mada ni taura rawa, se na cava na kena i balebale. E na matanitu talega, na tabana ni bula, na tabanavakavuniwai, e tiko talega, e na yasana talega o ya.

-- Ratu, e na gauna i mada, vei kemuni naqase i ke, e na gauna e liu. E rawa ni vica na siga, na kena dau tu na yago ni mate, e loma

ni vale, e waraki toka beka e dua ni se bera ni yaco mai, ni se bera ni lai bulu?

O ira na neimami i tubutubu e na gauna e liu. E so e ra dau davo tu i vale, e sa sali na wai.

-- E waraki tu ga?

Waraki tu ga. Na uto ni ka taucoko ga, na ka au sa tukuna tiko i liu o ya, na vanua e lako kina na i tukutuku. Ia, kevaka e sega ni kau e dua na i tukutuku, e na vakauti e dua na i tukutuku ki vua e dua na weka ni mate, mai vei na vanua e tiko mai kina. O ya e sa na rawa ni bulu vakatotolo. Ia, kevaka e sa vakau~~ka~~ rawa na i tukutuku, e ratou na waraka.

-- Me vaka ni o ni tukuna toka vei au, na kena sa lako na wai ni yago ni mate, e vakacava o ira na qase e liu. Me vaka ni kua, e sa tu na kato ni kena vakahatabata taki ni yago ni mate. E vakacava o ira na noda qase e na gauna e liu, e tiko e so na mataqali drauni kau e ra dau vakayagataka mei tatarovi ni boi ni yago, na lako mai ni wai ni yago ni mate. E dua na ka o ni rogoca me baleta na tikina o ya?

Io, o au, e se sega mada niu kila. Au sesega ni rogoca, e dua na ka me rawa ni tarovi kina, me sa drodro e dua na wai~~ni~~, mai vua e dua na tamata. Baleta au sa vakadinadina taka tale ga e mataqu talega, ni sa drodro e so na wai mai vua e so. Ia, e sega ga me vaka me kauwaitaki. E tu kina na nodra veidokai, ia na gauna ni kua, e sa vaka e rawarawa mai, Kevaka e sa drodro mai ena wai ki vua e dua e sa mate tu, na tamata e sa vaka e vakasisila taka. Ia, o ya na veisau ni gauna vou. Ia, kevaka me da tovohea me

da raifa na kena bibi, e dodonu me kua ni dua na noda vakaduidui taka. Ia, ni kua mada, vei keitou mada, e sa qai vakarautaki tu kina oqo na karisini. Ni sa mate saraga, ke sa cavuka sara ga e dua na i cegu ni dua na tamata ni kua, na ka ga me na caka kina, me lumu e na karisini. Na yagona taucoko. Me lumu e na karisini o ya, e rawa ni tu, me lai yacova na siga ka taraga.

-- Faru veitalanoa tiko e na kena sa vakarau me lai bulu e dua na tamata. E rawa ni o vakacamalataka vei au ratu, o ira na qase e na gauna i mada, e na vanua vakaturaga oqo o Wailevu. E tu ga na vanua me ra bulu kina na turaga ni yavusa, e tu ga na vanua me ra bulu kina na lewe ni vanua. E vakacava talega e na gauna e liu, e na gauna i mada, e ra bulu, se e tu ga e dua na qara me ra maroroi kina?

Io, na kena i tukutuku sara mada ga, mai vei keitou na tukui keitou vakarua, o ira e ra dui bulu ga e na nodra loma ni vale. Au kevaka au sa mate oao, nu na bulu ga, ia, a sega ni vale oqo, o ya e na loma ni vale vakaviti. Ia, mai na gauna au sa donumaka mai kina o au, me yacova tiko mai ni kua. Okeitou na yavusa oqo, na neitou i bulubulu, e tiko voleka ga e na vanua ga oqo. E sega tale ni dua na vanua e lai bulu kina o ka, sega ni dua tale na vanua e lai bulu tale kina o ka. E ratou nabulu vata ga e na dua na vanua, o Turaga ni Yavusa, e tautauvata ga, na qase, se na gone.

-- Au kerea ke o ni rawa ni talanoataka vei au Ratu, na kena vakamene-menei, na kena sa vakarau me lai bulu e dua na yago ni mate. Ki vei kemuni na turaga ni Wailevu, e dua beka na tabua, e na lai

kau na yago ni mate, me sa lai maroroi, e na kena i tovo vakavanua vaka Wailevu, e dua beka na kena valavala vaka o ya?

Io, mai vei iratou na neitou qase, me vakaau sa tukuna oti, na neitou yavusa, e dua tu ga na kena mata tamata, e sega ni keitou duidui. Mai vei iratou na neitou qase, e dua ga na ka bibi ga e tiko vei iratou, na nodratou tovolea me ratou kauwaitaki ira na neitou~~x~~ lewe ni koro. Me vaka au sa cavuta oti e liu, o keitou na mataqali keitou veiliutaki. Ia, e sega ni keitou dau vakadredre taka. O keitou, e tolu tiko na mataqali. Ni sa dua vei rau na mataqali e rua, e sa mate e dua, o keitou na sega ni ~~x~~ wawa me mai kerei se cava. Keitou sa na dolava yani vei iratou na katuba, e na qai vakatau vei iratou. Ke ratou vinakata me bulu e na neitou tiki ni qele, se e ratou vinakata, me ~~lai~~ maroroi e na nddra tou tiki ni qele. Ia, e sega ni dua na gaunisala ni veikerekerei se cava. Baleta, e vakavuna vakalevu tu ga o ya, na kena tovo~~lei~~ ga, me tubu vakalevu vei keima~~ni~~ na yalo ni veiwekani. Me sega ni dua na yalo ni veidredreti.

-- Ratu, me vaka o ni tukuna tiko oqori. O ratou na lewe tolu na mataqali oqori, e tiko ga na nodratou bulubulu ga vakataki ira, se e dua ga na vanua o ni a vasu toka kina?

Mai vei iratou na neitou qase mai liu, kevaka o ni na vakaraica na neitou~~x~~ loma ni koro oqo, e duidui. Ia, e sega ni wasei kina, kevaka e sega o ya, e keitou~~x~~ veicurumaki sara ga kina. Na loma taucoko ~~ni~~ yavusa, na mataqali e tolu e tiko e na loma ni koro. O ratou na neitou~~ma~~taqali tale e dua na mataqali o Natakala,

e tiko talega na i bulubulu e na nodratou yasana. Ia, e sa qai vakataou ga ki vei iratou. E vei na vanua e ratou vinakata, ke ratou sa vinakata me bulu vakavoleka ga, e na neitou tiki ni qele, keitou na buluta. Kevaka e ratou nanuma me lai bulu ki na nodra tiki ni qele, ia ena vakataou ga ki vua na i taukei ni mate.

-- Ni sa kau na yago ni mate ki na i bulubulu, ni sebera ni caka kina na lotu. Me vaka e so na kena i vakarau mai Tailevu, e tukuni e qai sau dua tale na tabua me qai dau cabori, me vakabeka me i vakasobu. E vakacava beka na kena i tovo vakaturaga ki vei kemu dou i ke, i Wailevu? E vakayagataki talega na i tovo o ya, se e duidui?

O keitou e sega, e vakasobu walega, kevaka e dua e mate mai Suva, me qai kau mai i Kadavu. O ya e duatani vakalailai, ni caka vua na i vakasobu. Ia, kevaka e dua ga e mate ga vei keitou ga, e sega. Na i vakasobu o ya, ko au kaya tiko o ya, na gauna e sa kau mai kina. E ratou na tavaki kina, kevaka e mate mai Suva, e qai kau mai. Ia, kevaka e mate ga vei keitou, e sega.

-- Ratu, e dua talega na ka o ni tukuna toka vei au, me baleta na kena vakayagataki na drau ni sinu, me taviraki kina na vale o ya. E sa tu ga o ira na dadonu me ra taviraka na vale, se e so ga e digitaki, se o ira ga na soqoni toka e na vale ni mate? Na cava na kena i balebale, e na kena taviraki tiko na vale o ya e na drau ni sinu?

O ya na nodra cakacaka ga na marama o ya, e sega ni dua e kena dau. Ia, e tu i kea, nai tovo ni vakasama makawa. Na vakasama

me vaka ni tu e kea, ni sa curu i tuba na yago, e sa kato levu, e sa na sogo na kena katuba. Ia, na kena sa sogo na katuba o ya, e sa na gauna e sa lai maroroi oti kina e na bulubulu, e sa na qai mai taviraki na loma ni vale. Na taviraki ni loma ni vale o ya, na kena vakasama e tu vei ira, me sa lako tani, me sa lako i tautuba, me kakuta~~x~~ tale ni tiko e loma ni vale na yalo.

-- Na gauna ga e curu kina i tuba na yago ni mate, me sogo sara na katuba?

Sogo sara, na katuba o ya, e vako saraga, E sega ni na vaki wale toka ga, e na vaki sara ga.

-- Me kua tale ni rawa ni curu tale mai kina na yalona?

Io, e baleta, ni sega ni rawa ni dolavi vakaveitalia. E na qai dolavi ga, ni sa caka na kena cakacaka taucoko.

-- Na bogi va sara o ya?

Me vaka ga au sa tukuna toka e liu, e vakata~~u~~. E na i tovo ni bula vakaviti e na gauna e liu, e se rawarawa. Ia, na bula ni vale ~~wou~~ e da sa mai tekivutaka tiko oqo, e sa vaka e leqa kina na tiko. E sa qai dau vakarawarawataki, me dau dola~~a~~ na nona katuba ni oti ga mai na veibulu. Baleta na vale o ya, e na ~~sogo~~ vi tiko. Me rawarawa na veitosoyaki.

-- E rawa beka ni o tukuna vei au Ratu, na kena dolavi na katuba o ya, e vakacava beka na kena i cakacaka vakavanua?

Na dola ni katuba o ya, mai vei ira na neimami qase, e ra vaka ~~ya~~gataka kina na vuni yaqona. Na vuni yaqona drokadroka. Ni vakarau caka na vuni yaqona drokadroka, e laki curu taki mai katuba ko a sogo tiko. E na dola na katuba ka curutaki mai kina na

na vuni yaqona oya, qai kau tale mai kina i ra vakaoqo. Qai mai qara. Ni sa qara oti o ya, e na qai vutu na yaqona o ya, ka lose. Ni sa lose na yaqona o ya, e na qai sova e na katuba o ya. E na qai sova e na katuba o ya, e kena i vakaraitaki tiko, ni sa i dola ni katuba. Ia, ni sa da donuya mai na veisau ni gauna, ko e da sa mai vavaca tiko oqo, au sa vakayagataka vakalevu, e sa sega ni va o ya E sa dau qara ga na yagona, ka lose, qai veisa o ya, ka lose, Ni sa lose oti ga o ya, mai dua yani na kena masu. Ni caka na kena masu o ya, e sa gunuvi sara ga na kena yaqona, sa oti ga o ya, e sa oti.

-- Ratu, au kerea mo ni talanoataka vei au, me vaka na ulutaga ni veitalanoa, me baleta na soqo ni mate. E tu beka e so na vaka tatabu, me ra muria toka o ira na soqo toka e na soqo ni mate. O ira beka na keli bulubulu, se o ira na marama e ra tiko e loma ni vale me ra mocemoce toka. E so beka na vakatatabu? Io, e dua ga na vakatatabu ko au via tukuna o au, na mocemoce. Ni sa caka na mocemoce, e sega ni dua e rawa ni lako, me lai moce ki na vale ni mocemoce, ni oti ga e dua na bogi, se rua na bogi e sa lako. Kevaka e na vakarawatawataki, e na va oqo. Ni sa caka na mocemoce, e na dau lai cakana yaqona ki vei ira na mocemoce. Na yaqona oqo, e yaqona veisa. E na caka toka na yaqona veisa vei ira, ni oti ga o ya, e sa cobo na yaqona ni sa maca. Ia, e sa qai vakatau vei ira, kevaka e ra via gunu yaqona tale, ra qai gunu yaqona. Ia, na yaqona ga o ya, e yaqona vakaibalebale, me baleti ira e na nodra kauwaitaki. Ia, o ira na caka yaqona tiko o ya, e so vei ira, me vaka au tukuna toka, e na qai vakatau vei

ira, kevaka e ra via gunu yaqona tale, sa na caka tale tiko na yaqona. Ia, kevaka e dua vei ira na qaravi yaqona tiko o ya, o ira na cauravou, e sa moce e na vale o ya, e na i matai beka ni bogi. E sa gunu yaqona toka beka ga, ka sa mate, ka sa moce sara i kea, o koya o ya, me na vakayacora vakadua na vakabogiva. E na sega ni rawa ni sega. E na sega ni rawa ni na lako tani mai kina. E sa na okati o koya me mocemoce. Ia, e levu talega na i tovo ni nodra tiko na marama. Ni ra tiko na marama, o keda me da lako yani, me da kau medra ti yani, e da lai vakamarautaki ira, na gauna e caka tiko kina na mocemoce me yacova na bogi va. Ia, na ka e baleta, kevaka e dua me na totogi taki kina, se na ka va o ya, e vakatokai tu beka na 'ore' e na kena i vosavosataki vakai keda. Au sega mada ni se taura rawa, se na cava me ra ore kina, baleta me vaka mada oqo. Meu vakaraitaka e dua na kena tautauvata. Vei keimami, kevaka e sa tali tu e dua na ibe e na dua na vale, ra lako ga mai e dua ka bikaca, me dabe e na dela ni ibe o ya, o ya e ore. E na lai caka vakalolo beka mai, se na caka e na lai cakava mai. Ia, na mate, e vakavuna beka ga, e na sega ni rawa niu na tukuna kina e dua na ka baleta au se sega ni raica e dua me lako tani mai na gauna e caka tiko kina na bikabika. E sai vakarau ni bula, e sai vakarau ni tiko, na kena vakarau taki.

-- E vakacava o ratou na weka voleka saraga, o ratou na weka ni mate. E dua na tabu e ratou na taurivaka toka?

Io. Ni sa mate e dua, me vaka au sa tukuna e na i matai saraga ni noqu vakaraitaka. E dau tu e so na dra, vakavoleka sara ki

vua ka mate. Na gauna e sa bulu oti kina, e so e ra na tabu. E so e ra na vakaraitaka na nodra tabu, me ra vakumi tu. O ya na nodra vakatatabu vua na wekadratou o ya. Ia, na gauna, na tabu o ya e vakatokai na 'bogidrau'. E tabu tiko, kevaka e vakawati tiko o koya e mate o ya, e na tabu tiko o watina. E na sega ni koti, e na tautauvata ga kei iratou na wekana voleka, me vaka o ratou na tagane, e ratou na vakatubu kumi tu. Ia, na tabu o ya, e na qai luva vakadua ni sa oti na bogi drau. E sa na qai koti kina na watina, e sa na koti talega o ratou na tabu tiko o ya. E vakatokai vei keimami na 'benu'. I kea gona, e sa na qai luva kina na benu.

-- Na luva ni benu o ya, e na qai lai caka vei cei?

Ei vakarau vou vei keimami, me mai luva na benu. Ia, na i vakarau ga ko e sa dau vakarautaki tu vei keimami, na luva ni benu o ya, e sega ni luva vei dua. Ia na koti ga, o koya e davo tiko, na watina beka, me da kaya mada va o ya, vata kei iratou na gone, e na caka ga na kena yaqona. Na i matai ni ka, ni sa vanakati, me sa luva na benu, e sa na kau mai na yaqona, e sa na qai caka. Me qara e dua na kena yaqona, qara na yaqona o ya, gunuvi. O yae veisa talega. Na kena sa gunuvi oti ga o ya, na gauna sara ga o ya, e ratou sa na luva benu kina.

-- E na kau mai na kena magiti?

Caka na kena magiti. Ia, na magiti gona e caka, e magiti gona ni bogidrau. Na magiti ni bogidrau, e sa na luva gona kina na benu. O ya na i matai ni ka e caka, ni bera ni qai caka, ni bera ni qai vakayacori na magiti.

-- Na nodratou luvaluva vaka o ya, me vaka ni o ni tukuna toka na benu, e so na i yau e ratou na vakacabora?

Ia, e sega ni vakarau ni vanua oqo. Ia, au sa raica, ni sa levu na vanua e vakayacori kina. Ia, vei keimami e sega. E na i vakarau dina ni neitou vanua e sega ni dau caka kina. Na i yau ga, na neimami sota vata vaka mata veiwekani ga, ka keimami cau mai na magiti e na ka vakaoya, me mai ka ga ni dua na vakatakakana. E dua ga na vakatakakana ga, mei vakananumi ga ni nodrau sa vakarau luva benu. Na veiluvani beka, se o iratou na matadra vaka veiwekani.

-- Vinaka vakalevu sara Ratu. Me vaka ni ulutaga toka ni nodaru vei veitalanoa me baleta na vakabogiva. E vakatabakidua ga ki vei ira na marama e ra mocemoce toka. Me vaka ni o ni tukuna toka na burua, na magiti beka. E rawa ni o ni vakamatata taka vei ira na noda gone mai muri, me baleta na i balebale ni burua. E na kena wasei, e wase beka vakacava?

Na bogiva, vata kei na burua, o rau oqo e rau duidui. Na bogiva, e kedra magiti o ira na mai mocemoce. O ya na bogiva. Ia, na burua, na i dolei ni regu mate. Ni da sa lako yani e na reguregu, o ratou na i taukei ni mate, e ratou sega. Na veicabe kece sara e lako yani, e ratou vola. Ia, na burua gona oqo, e na qai wasei kece vei ira na lako yani.

-- Ia, Ratu, e vakacava beka na i yau, e rak kauta tiko yani o ira kece na lai reguregu. E rawa beka ni o vakamatata taka vei au, na i wase ni yau oqo. E caka beka vakacava na kena i lakolako. O keitou, na i vakarau ni neitou vanua, na i yau o ya, e nodratou ga

na i taukei ni mate. Ni sa lako yani na i yau ni reguregu, e sa lai biu tu, e sa qai wase rua, o koya e kauta na matai ni yau ki na bulubulu. E sa qai tiko mai e dua na kena i wase, ko e vo tiko mai. Ia, e vakarau ni neimami bula, me vaka oqo. Kevaka e rua na veiwatini, kevaka e sa mate o tagane, ko e caka na nona veibulu, e na siga o ya. Ia, o watina e sa na qai tu mai. Na nona tiko gona mai, oratou na i taukei ni mate, e na qai vaka tau vei iratou. Me vaka au tukuna e liu, kevaka e ratou na solia vei keitou, nai tovo ni kena lewai na veiqaravi, ia e na veiqaravi ga, na i yau ga, e keitou na sega ni rawa ni yaco kina. E nodratou ga na i taukei ni mate. Ia, na i yau gona o ya, ni sa lako o koya mai na i bulubulu, qai sa vo o koya e vo, o ratou e ratou naqai raica. E na qai vakatau vei iratou. Ia, e dua na i valavala ni neimami bula, ni sa mate o tagane, ka bula tiko o yalewa, o yalewa e na kau lesu tale. Ki na nona mataqali, ki na nona koro, se ki na vanua e vola kawabula kina. Ia, ni kau me kau vata kei na i yau. E sa vakasukai tale. Ia, e vakatau ki vei iratou na i taukei ni mate, na i yau e tu o ya. Kevaka e ratou nanuma me sa caka kina na nona, e sa na caka vakakina. Ia, kevaka eratou nanuma me qai caka ga e na dua na kena gaunisala ga me ratou na qai raica kina, me ratou na qai vakasuka kina, ia e na vakatau ga vei iratou. Ia, e sa na vakatau saraga vei iratou na i yau e sa tu o ya. Kevaka e levu, e rawa vei iratou me ratou wasea kina na lomanikoro. Me ratou raica kina na ka e baleta na koro. O ira na wekadratou, ia na lewa e tiko ga vei iratou. E dua na neitou yalewa, e vakawati ki vei ratou na

mataqali o Natakala. Ia, e sa mate o watina, o tagane. E sa qai bula tiko gona o yalewa vei keitou. Na ka keitou na cakava o keitou, keitou na lakova. Keitou na lakovi koya, ni sa cava na nona vosa ni yalayala, vua na watina.

-- Oqo na loma ni bai tiko ga ni caka tiko na soqo ni mate, se sa oti na veibulu?

Na ka o ya, e qai dau caka vakamalua, ni sa oti na bogiva. Ia, na ka ga e baleta na nodratou gole sobu mai, e vakatau ga vei iratou. E na vakatau ga vei iratou na weka ni mate. Ia, e vaka rau ga ni neimami bula, kevaka e sa mate e dua, e sa dodonu me lakovi, ni sa mate o watina tagane. Ia, ni sa lakovi gona me sa lakovi, o ratou e ratou sa na kauta lesu mai, Ia, e kau ga mai na i yau, o koya e na qai vakatau, baleta ni sa tiko mai kea na luvena. O ya na kena dokai walega na i tikotiko.

-- Na i yau e sa kau mai?

Io, na i yau e sa kau mai, o koya e sa na rawa ni tu ga mai kea e na vu ni nona bula tauco~~ko~~. Baleta gona, ni sa tu mai kea na luvena.

-- Ia kevaka e sega ni vakaluveni, qai vakawati gone beka?

Io, e sa na rawa ni suka mai. Kevaka e sega ni dua na nona yavu ni bula, e tu mai kea, ni sa mate o watina, e sa na rawa ni lesu tale mai.

-- Tukuna mada, kevaka e ratou qai lewa o ratou na taukei ni mate ka dua, ni sa mate o watina tagane, eratou qai kerea tale vaka vanua, me dua beka vei koya e gone, vua na turaga ko e sa mate o ya, me watina. E rawa ni dua na kena ka vakavanua o ya?

Io, e sa dua tale na yavu vou oqori.

-- E na dua tale na gunisala vou vakavanua tale?

Io. E sa dua tale na yavu vou oqori, baleta na yavu ni nona kau mai na yalewa, ni keitou sa lakova, o ya, ni sa cava na nona vosa bubɔlui, vua na watina. ~~xx~~

-- E sa na kau mada, qai caka tale na kena gaunisala vakavanua tale?

Io.

-- Vinaka vakalevu Ratu, me vaka na i talanoa ni mate, daru veitalanoa tiko kina oqo, e tautauvata talega, kevaka efcaka ki vua e dua na turaga e mate, se e na via duidui toka vakalailai?

E na duidui vakalailai, e sega ni duidui vakalailai, e na duidui vakalevu.

-- Ecava beka na kena i cakacaka, kevaka e mate e dua na turaga?

Ni o keitou mada, e keitou a vakavale ki vei iratou na turaga o Nadurusolo, ya vei ira na turaga ni Nacolase. Ia, kevaka e sa mate na neitou turaga, e na lako mai vei keitou na kena i tukutuku. O keitou, ni o Nadurusolo o Tavuki, e na mataqali o Nadurusoko, e tolu na kena vale. E dua o ~~xx~~Valau, e dua o Vunibuabua, e kena i katolu o Kasibale. Ia, kevaka e mate na turaga mai Vunibuabua, e na lako mai vei keitou na kena i tukutuku. O keitou, e neitou na vei qaravi. E keitou na qaravi ira, e ra lako mai e na soqo ni mate. E neitou kece na ka kece ni vei qaravi. Ia, kevaka e mate e dua e Valau, keitou na cau ga kina, e duatani e qarava. Ia, ~~xx~~ kevaka e mate mai Kasibale, oqo na tolu na vale mai Durusolo, e ratou na tiko i yasana oqo o Ravitaki, o Tavuki, o ya o ratou

na veiḡaravi kina. Ia, keitou na veiḡaravi vata kina, ia, e na
duidui ga na neitou kaukauwa. E sa dui toka ga na neitou dui
kaukauwa e na loma ni neitou dui vale. Ia, ni sa mate gona e
dua na turaga, mai na meitou i tikotiko vei ratou na turaga mai
Tavuki, e tu mai Tavuki nakena gacagaca. E na sega ni rawa ni
caka vakaveitalia na kena cakacaka, me vaka au sa talanoataka
oti, keḡaka e dua e mate vei keitou. I kea, e tu ga i kea, o
ira naḡ lai kelia na i bulubulu. E ra tu saraga, o ira na kena
tamata. Vata kei ira e ra lewa. O ratou talega, eratou lewa, e
vei na vanua, me vakadavori kinana turaga ko e sa mate. Ni o
Tavuki, e tiko kina na i bulubulu, e vakatokai tiko na Sautabu.
Na yaca ni vanua oḡo, o Korotula. E sega ni lewai vakaveitalia o
koya e bulu kina. E veitalia keḡaka e turaga vakacava, e tiko ga
o ratou na lewa, o koya e davo kina. Vata kei iratou e ratou sa
lewa, me sa davo e Naibili. O ratou sa na lewa o cei me na davo
i Lomanikoro. E ratou na tiko ga o ratou na lewa, e sega ni rawa
ni dua tani tale me na lewa. E sa tu ga vei iratou na kaukauwa,
Ia, na i talanoa au sa rogoca, au sa kila tale tiko ga, ni sa tiko
tale ga, o ratou na lai kelia na i bulubulu, me vaka au sa tukuna
oti e liu o ya. Ia, vei iratou o ya, ni ratou sa lako mada e na
keli bulubulu, e ratou na sega ni lesu mai. E ratou sa na waḡaka
vakadua mai kea, na gauna ni veibulu. E sa na qai lako ga mai
na i tukutuku, e sa na qai lako ga mai e dua, ko e sa nona i
tavi, me qai dau lako mai, me nona i tavi, me mai tukuna ni sa
keli oti na nona i bulubulu. Ia, vei iratou na lako o ya, e sega
na kana, na ka ga e na caka tiko na yaḡona. E ratou na vakagunuvi

tu ga e na yaqona. Na yaqona, e ratou na sega ni taura na bilo. O koya ga e qaravi yaqona tiko, e na vakagunuvi iratou tiko. Ia, na tavako, e na sega ni rawa me ratou tara e ligadratou. E dau caka na kau, me sagavi kina na i tibi tavako. Me lai yacova sara ni sa lai oti na veibulu. Ia, ni sa oti na veibulu, keitou sa na qai lesu mai, e sa ratou na qai vakadodonu sara i waitui. Ra vakadodonu sara i waitui, me ratou lai sili i waitui. Me ratou lai vuluvulu mai kina. Ni ratou sa vuluvulu oti o ya, e ratou sa qai lesu, ratou lesu yani o ya i vale, e na lai caka na kedratou magiti. E sa na qai lai caka na solevu vei iratou.

-- Solevu taki?

E ratou na solevu taki. Ia, o ya nakena au rawa ni tukuna, na kena cakacaka, me baleta na duidui e tiko. Ia, na maliwa e loma o ya, na gauna e sa davo kina na turaga, me sa mate. Na gauna talega o ya, na lali e sa na qiri tiko. Qiri tiko, qiri tiko na lali. Na lali talega, e sega ni dau qiri vakaveitalia. E sa tiko ga o ira na dau qiri lali. E vaka talega kina, ni sa caka na veibulu. Ni sa lako na veibulu, e ra na tiko o ira na yadra. O ira na yadra o ya, e ra vakaisulu vakaviti, ra cola i wau. E sega ni dua e na rawa ni curu vakaveitalia i kea, e ra tu ga o na dodonu me ra veiliutaki. E na sega ni dua e narawa ni lako vakaveitalia i kea. E veitalia ga se tutu cava e rawa ni tu kina e dua, ia e na sega ni rawa ni curu vakaveitalia, Vakavo ga, kevaka e sa vakadonui vua me curu. Ia, au se sega mada niu sota kaya, ia e na kena i vakarau, ni sa dua e saqata, o koya e vaka tawa matamata, o ya e sa na rawa me na moku.

-- E vakacava o ira na gole yani e na reguregu. Me ra gole yani e na reguregu, ni mate e dua na turaga. E navakatarai vei ira me ra lako volekata yani na vanua e davu koto mai kina na turaga, se e tiko ga na vanua, me ra lai biuta yani kina na nodra ka ni reguregu?

Vei keitou, au raica ni via tautauvata ga kevaka e dua ga e mate e na loma ni koro ogo. Ia, au raica mai Nakasaleka, ni rau dui dui. Baleta ni sa vica na Turaga mai Tavuki, au sa raica na nona mate, e sega ni yalani, e sa tautauvata ga. Ia, mai na kena dokai walega ni turaga, e sega ni rawa ni lako vakaveitalia yani kina na tamata. Ki na vanua, ko e davu koto mai kina o koya e mate. Ia, o koya gona na duidui ko au tukuna yani o ya, e baleta mai Nakasaleka, au a lako kina, e na nona mate, meu lai regu mate, e na nona a mate na Tui Nakasa. Kau raica, ni rokovi vaka levu, ka dokai. Ni sa davu na Tui Nakasa, e na nona i davodavu, na ibe, e sa qai vaka e ra vakatagedegede. E vivi na ibe, yala e na dua na i yalayaya, rua, tolu, e rairai e lima beka. O ratou saraga na watina, na luvena, e ratou dabe saraga, e na yasa saraga ni kato, se na yasa saraga, e rawa vei iratoume ratou reguca. Ia, o ratou na wekana e voleka yani vei iratou, e ratou dabe yani e na i katua ni vakatagedegede ni ibe. E qai va mai o ya, me lai yacova sara ni sa lai yaco sobu sara mai i ra. Ia, o ya na duidui au raica o ya, baleta au sa tiko e na so na regu mate mai Tavuki. Ia, au raica ni rau duidui vei keitou, vata kei Nakasaleka.

-- Vinaka vakalevu sara Ratu. Au kerea mo ni talanoataka vei au, na

nodra vakabauta o ira na noda qase e na gauna e liu, me vaka ni tamo tiko ni nodaru veitalanoa, na weka ni mate, na kena vaka menemenei. E vakacava o ira na noda qase e na gauna e liu, na nodra vakabauta me baleta na yalo. E gole i vei na yalo?

Io, sa vinaka. Ni da tovolea me da raica, mai vei ira na qase, vata kei keda na sa mai bula donua na taba gauna ko e sa lako tiko oqo, o au, na i tovo ni noqu rai, e sa dua na duidui e tiko kina. Baleta na i tovo ni nodra rai, o ira na tukada vakaviva, ka vakadewataki mai, meyacovi ira mai na tamada, e dua na duidui e tiko kina. Baleta, ni o ira na noda qase, e ra a sega ni kila na Karisito, e ra a se kila ga o ira na nodra Kalouvu. Ia, e tu kina na nodra i tovo ni vakabauta me vaka ni ra dau vinakata na i valu, e ra na lako ki na 'sava', na vanua ni qaravi kalouvu. E dau lai caka kina na nodra yaqona, ni bera ni ra qai lako me ra lai cibi. Ia, na i tovo ni vakasama gona o ya, e bula tiko mai vei ira, me yacova na ka taucoko e kovuta na nodra bula, me vaka na mate, na ka taucoko va o ya. E dau nodrai vosavosa na qase, kevaka e dua e sa mate, vei keitou, e na vakamuri baravi va oqo, qai lai lako, qai laki rika ki na dua na ucuna e toka mai cake o ya, o Naiqoro. E qai lai rika i kea, me rika i wai. Ia, e ya na i tovo ni vakabauta, me vaka gona au mai tukuna toka, na duidui e sa mai toka. Ia, o au, e sa rauta, e sa rauta na bula o ya, e sa vakavulici keda mai, e da sa kila, e sa vakararama taki keda mai. E da sega ni da vosa beca. Ia, ni da tovolea me da toso mai, e na gauna e da sa mai donuya oqo, na i Vola Tabu ga e sa tukuna vei keda, ni sa dua e mate. Ni sa dua e mate,

na i tovo ni noqu rai ogo. E taucoko tu, ka sega ni lomalomarua na Karisito. Na Karisito, e na gauna e sa tucake mai kina e na nona i bulubulu, e sa lesu, e sa tu na kena i sosomi. E tautau vata ga ni se tiko, e sega na kena duidui. Ia, e wawa tu kina siga, me vaka a tukuni e na Vola Tabu, e nawasei rua kina ko vuravura, e dua e na i mawi, ka dua e na i matau. Ia, e tautau vata talega kina na noqu vakasama, niu tukuna na tamata. E sega ni dua e rika i wai, me sa lai cava, me sa lai luvu i ke, me sa cava, e sega. Ia, o au, na i tovo ni noqu vakasama, na nona rika o ya i wa, me vakasavasavataki koya. Me sucu vou. Na i tovo ni noqu vakasama e va tiko o ya. Baleta e lai sili, me savasava.

-- Ia, Ratu, na vakabauta oqosi e tiko talega vei ira e so na turaga mai Vanua Levu. Me vaka ni ra vakabauta, ni lako na yalo i Naicobocobo. E kena i talanoa e ra tukuna, o Naicobocobo, e wase tu i kea e so na vanua. E kea, etiko kina na nodra vanua na yalo, e ra vakawati. Ni sebera ni ra lako i Naicobocobo, e ra virika beka na balawa. So e ra laki tiko, ni ra na kila tiko ni na muri yani o watidra.

SEE TAPE 929 FOR CONTINUATION: